

Marek Gedl

Uwagi o kulturze łużyckiej w południowo-zachodniej części województwa kieleckiego

---

Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego 8, 23-39

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAREK GEDL

UWAGI O KULTURZE ŁUŻYCKIEJ W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA KIELECKIEGO

Znaczna część epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na naszych ziemiach to okres rozwoju tak zwanej kultury łużyckiej. Kultura ta, wyodrębniona przed blisko stu laty, do dzisiaj nie posiada pełnego syntetycznego opracowania. Przeprowadzenie tak dużego i poważnego zadania jest w znacznym stopniu utrudnione przez cały szereg czynników. Należy do nich w pierwszym rzędzie bardzo nierównomierny stan badań na poszczególnych terenach włączanych wedle opinii polskich archeologów w obręb kultury łużyckiej. W przeciwieństwie do stosunkowo dobrze przebadanych obszarów Śląska, części Wielkopolski czy zachodnich partii Małopolski, znaczne partie Polski środkowej czy północno-wschodniej zbadano dotąd w sposób zupełnie niezadowalający.

Do słabiej przebadanych obszarów zajętych przez kulturę łużycką należy także Kielecczyzna. Ostatnie lata przyniosły pewną poprawę na tym terenie. Ukazała się bowiem praca J. Miśkiewicza poświęcona kulturze łużyckiej z terenu województwa kieleckiego¹. Praca ta poprzedzona została wcześniej opublikowanym przez tegoż autora zestawieniem materiałów źródłowych dotyczących kultury łużyckiej z międzyrzecza Pilicy i środkowej Wisły². W ten sposób uzyskaliśmy pierwsze o charakterze syntetycznym opracowanie kultury łużyckiej na obszarach położonych pomiędzy Pilicą a górnym i środkowym biegiem Wisły. W omawianej tu pracy autor przedstawił nową próbę ustalenia terytorialnego zróżnicowania kultury łużyckiej oraz podał syntetyczny obraz rozwoju tej kultury na terenie województwa kieleckiego. Dzięki pracy J. Miśkiewicza został w pewnym stopniu zamknięty pierwszy etap badań nad problematyką kultury łużyckiej międzyrzecza Pilicy oraz górnej i środkowej Wisły.

Przyznać trzeba, że nie była to praca łatwa i ustalenia dokonane przez J. Miśkiewicza mają w pewnej mierze charakter orientacyjny. Z terenu województwa kieleckiego dysponujemy bowiem bardzo małą liczbą przebadanych w sposób metodyczny stanowisk kultury łużyckiej. Sytuację tę pogarsza fakt, że

---

¹ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły*, „Materiały Starożytne”, t. IX, 1968, s. 129—208.

² J. Miśkiewicz *Materiały kultury łużyckiej z międzyrzecza Pilicy i środkowej Wisły*, „Materiały Starożytne”, t. VIII, 1962, s. 327—353.

największe ze zbadanych dotąd cmentarzysk, takie jak Błonie, pow. Sandomierz³, Nida, pow. Kielce⁴, czy Lasocin, pow. Końskie⁵, a także rozkopane przez S. Skurczyńskiego cmentarzysko w Brzegach, pow. Jędrzejów⁶ — ciągle nie mogą doczekać się opracowania i publikacji. Stanowiska te mają poważne znaczenie dla przeprowadzenia studiów nad periodyzacją poszczególnych odmian kultury łużyckiej na terenie województwa kieleckiego. Do czasu ich opublikowania (zwłaszcza trzech pierwszych obiektów) trudno będzie w pełni ustosunkować się do szeregu zagadnień związanych z chronologią środkowej i młodszej epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza w omawianym regionie.

Bardzo nierównomierny stan badań nad kulturą łużycką na terenie Kieleczyzny w ogromnym wręcz stopniu utrudnia sprecyzowanie ilości i charakteru lokalnych odmian w obrębie kultury łużyckiej, jak też prześledzenie przebiegu granic pomiędzy nimi. Najlepszy obraz tego stanu rzeczy oddają mapy rozmieszczenia stanowisk z poszczególnych faz rozwojowych kultury łużyckiej, opublikowane przez J. Miśkiewicza⁷. Wręcz uderzające są tu poważne dysproporcje w rozmieszczeniu stanowisk, które na pewno nie wynikają z rzeczywistego stanu rzeczy, tylko są spowodowane w poważnym stopniu nader niedoskonałym stanem badań. W tej sytuacji trudno snuć rozważania nad rozwojem osadnictwa, a także nad zróżnicowaniem terytorialnym kultury łużyckiej na całym omawianym tu terenie. Ten stan rzeczy spowodował, że możemy w polskiej literaturze archeologicznej zaobserwować istnienie rozmaitych, niekiedy sprzecznych ze sobą poglądów na ten temat. Dotyczą one zwłaszcza wyróżnianej przez Z. Durczewskiego⁸ i J. Kostrzewskiego⁹, a także przez innych autorów¹⁰ odrębnej grupy kieleckiej, którą lokalizowano w centralnej i zachodniej części województwa kieleckiego. Do grupy tej dość sceptycznie odnosił się S. Nosek¹¹.

³ Badania R. Jamki w latach 1928—1930, w części tylko opublikowane. R. Jamka *Cmentarzysko wczesnolateńskie w Błoniu w powiecie sandomierskim*, „Przeгляд Archeologiczny”, t. IV, 1933, s. 224—237. Materiały nie publikowane w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

⁴ Badania Z. Szmita w 1927 roku. Materiały nie publikowane w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

⁵ Badania w 1954 roku. Materiały nie publikowane w zbiorach Muzeum w Lublinie.

⁶ S. Skurczyński *Archeolog na probostwie*, „Pamiętnik Kielecki”, Kielce 1947, s. 9—40.

⁷ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, ryc. 33, 34, 35 na s. 164, 165, 167.

⁸ Z. Durczewski *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce*, cz. I, Kraków 1939—1946, s. 149—151, ryc. 7.

⁹ J. Kostrzewski *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów* [w:] *Prehistoria ziem polskich*, cz. 1, Kraków 1939, s. 248—249, mapka 10 na s. 242. Tenże *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 117—118. J. Kostrzewski, W. Chmielewski. K. Jażdżewski *Pradzieje Polski*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 189, ryc. 51 na s. 176.

¹⁰ J. Kuczyński, Z. Pyzik *Pradzieje ziem województwa kieleckiego. Przewodnik po wystawie archeologicznej*, Kielce 1959, s. 36.

¹¹ S. Nosek *Wyniki badań prowadzonych na cmentarzysku kultury łużyckiej w Opatowie, powiat częstochowski*, „Rocznik Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej”, vol. I, nr 4, dział F, Lublin 1946, s. 305.

Natomiast J. Miśkiewicz wręcz neguje istnienie odrębnej grupy kieleckiej¹², a stanowiska zaliczane przez innych badaczy do tej grupy wiąże słusznie z górnośląsko-małopolską grupą kultury łużyckiej.

W chwili obecnej staje się konieczne znaczne zwiększenie zasobu źródeł dotyczących kultury łużyckiej na terenie województwa kieleckiego przez przeprowadzenie zakrojonej na szeroką skalę akcji badań poszukiwawczych, która by objęła stopniowo cały teren województwa. W następnym etapie należy przeprowadzić serię systematycznych prac wykopaliskowych na wybranych obiektach omawianej kultury. Doskonałym przykładem prac tego właśnie typu są systematyczne badania, jakimi objęto dorzecze Liswarty¹³. Wstępne prace omawianego rodzaju zapoczątkowano już w południowo-zachodniej części województwa kieleckiego¹⁴. Przyniosły one nadspodziewanie dobre rezultaty, między innymi właśnie w odniesieniu do poznania kultury łużyckiej.

Południowo-zachodnia część województwa kieleckiego do niedawna należała do słabiej pod względem archeologicznym rozpoznanych regionów. Obszar ten położony jest w zachodniej części Niecki Nidziańskiej, na północnym przedpolu Wyżyny Miechowskiej, a na wschód od północnej części pasma Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Północną granicę stanowi zachodnia część Gór Świętokrzyskich, a zwłaszcza biegnące aż ku Pilicy Pasma Przedborsko-Małoskie. Granicę zachodnią zasadniczo wyznacza Pilica, a na wschodzie Nida i jej dopływ Łosośna. Teren jest położony w dorzeczu górnej Nidy oraz w górnym dorzeczu Pilicy. Administracyjnie obszar ten zawarty jest w granicach powiatów jędrzejowskiego i włoszczowskiego.

Omawiany tu obszar objęty został przez Z. Durczewskiego, który w swej pracy o grupie górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej (napisanej w drugiej połowie lat trzydziestych naszego stulecia) wymienił zaledwie dwa stanowiska kultury łużyckiej z terenu powiatu jędrzejowskiego¹⁵. Natomiast powiat włoszczowski stanowił wówczas białą plamę na mapach osadnictwa kultury łużyckiej. Z. Durczewski nie uwzględnił wszystkich znanych podówczas stanowisk kultury łużyckiej z omawianego terenu, już bowiem w roku 1928 J. Dylik zapo-

¹² J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, s. 187—189.

¹³ M. Gedl *Dziesięć lat kompleksowych badań archeologicznych w dorzeczu Liswarty (1955—1965)* [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1965 roku*, „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego” nr 68, Katowice 1966, s. 53—62. M. Gedl, B. Ginter, K. Godłowski *Pradzieje i wczesne średniowiecze dorzecza Liswarty*, „Zeszyty Naukowe Śląskiego Instytutu Naukowego” 1970, nr 22, i 1971, nr 37.

¹⁴ Badania prowadzone przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską P. P. Pracowni Konserwacji Zabytków, Oddział w Krakowie w latach 1968—1970. T. Dębowski, M. Myszką *Materiały z badań powierzchniowych przeprowadzonych na terenie powiatu Włoszczowa w latach 1968—1970*, Kraków 1970 (maszynopis w Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej P. P. Pracowni Konserwacji Zabytków, Oddział w Krakowie). T. Dębowski, M. Myszką *Materiały z badań powierzchniowych na terenie powiatu Jędrzejów w latach 1968—1970*, Kraków 1970 (maszynopis j. w.). Składam tu serdeczne podziękowanie Kierownictwu Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ w Krakowie za umożliwienie mi wykorzystania tych materiałów.

¹⁵ Z. Durczewski *Grupa górnośląsko-małopolska...*, cz. II, Kraków 1948, s. 12.

czątkował badania cmentarzyska w Nagłowicach, pow. Jędrzejów¹⁶, a w latach międzywojennych szereg dalszych stanowisk odkrył ks. S. Skurczyński¹⁷. Rozkopał on, między innymi, nie omawiane dotąd cmentarzysko w Brzegach, pow. Jędrzejów¹⁸. Ogólnie jednak rzecz biorąc, liczba znanych stanowisk kultury łużyckiej z omawianego terenu nie była zbyt wielka i ograniczała się w zasadzie do terenów powiatu jędrzejowskiego.

W latach powojennych wzrosło zainteresowanie stanowiskami kultury łużyckiej w południowo-zachodniej części województwa kieleckiego. Przeprowadzono dalsze badania na cmentarzysku w Nagłowicach, pow. Jędrzejów¹⁹. Podjęto też wykopaliska na cmentarzysku w Bocheńcu, pow. Jędrzejów²⁰, a także na dużym cmentarzysku w Lasocinie, pow. Końskie²¹, bezpośrednio sąsiadującym z omawianym tu terenem. Drobniejsze prace badawcze prowadzono także na innych stanowiskach, zarówno w powiecie jędrzejowskim²², jak i włoszczowskim²³. Dzięki powyższym badaniom i przypadkowym odkryciom powiększyła się dość znacznie baza źródłowa dotycząca kultury łużyckiej. J. Miśkiewicz w swej pracy o kulturze łużyckiej z międzyrzecza Pilicy i środkowej Wisły²⁴ podawał już 19 stanowisk kultury łużyckiej z terenu powiatu jędrzejowskiego i 6 stanowisk tejże kultury z terenu powiatu włoszczowskiego.

Sytuacja uległa dopiero radykalnej zmianie po przeprowadzeniu w latach 1968—1970 systematycznych badań poszukiwawczych na terenie powiatów jędrzejowskiego i włoszczowskiego²⁵. W wyniku tej akcji wzrosła niepomierne liczba stanowisk zaliczanych do kultury łużyckiej²⁶. Stosunkowo równomierne

¹⁶ J. Miśkiewicz *Cmentarzysko łużyckie z Nagłowic-Wypalanek, pow. Jędrzejów*, „Materiały Starożytne”, t. III, 1958, s. 207—226.

¹⁷ S. Skurczyński *Archeolog na probostwie*, s. 9—40.

¹⁸ S. Skurczyński *Archeolog na probostwie*, s. 16—17.

¹⁹ R. Rogozińska *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Nagłowicach, pow. Jędrzejów*, „Materiały Archeologiczne”, t. II, 1960, s. 95—116, tabl. I—IV.

²⁰ J. Miśkiewicz *Materiały kultury łużyckiej...*, s. 328—330, tabl. I, 8, 9, 11—18; II, 1—14, 17.

²¹ Z. Ślusarski *Działalność Działu Archeologicznego Muzeum Lubelskiego w 1954 r.*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXIII, 1956, s. 129.

²² Badania Katedry Archeologii Polski UJ i Koła Naukowego Studentów Archeologii Polski UJ w 1955 roku. M. Gedl *Nowe stanowiska archeologiczne w pow. Jędrzejów*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXVI, z. 3—4, 1959—1960, s. 327. Dalsze materiały zawarte są w pracy K. Moskwy *Pradzieje powiatów jędrzejowskiego i włoszczowskiego województwa kieleckiego* (maszynopis z 1956 roku w archiwum Katedry Archeologii Polski UJ w Krakowie).

²³ Badania łódzkiego ośrodka archeologicznego w 1949 roku. W. Chmielewski *Badania terenowe łódzkiego ośrodka prehistorycznego w 1949 r.*, „Z otchłani wieków”, t. XIX, 1950, s. 95—97. Dalsze informacje w archiwum Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

²⁴ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, s. 196—199.

²⁵ Por. przypis 14.

²⁶ Obecnie z terenu powiatu jędrzejowskiego znamy 63 stanowiska, a z powiatu włoszczowskiego 73 stanowiska zaliczane do kultury łużyckiej. Patrz mapa na ryc. 1.

przebadanie powierzchniowe terytorium obu wymienionych powiatów, w połączeniu z dawniej już uzyskanymi wynikami badań wykopaliskowych czy poszukiwawczych oraz z rezultatami przypadkowych odkryć, spowodowało, że obecnie teren powiatów jędrzejowskiego i włoszczowskiego zaliczyć możemy do najlepiej chyba rozpoznanych pod względem archeologicznym partii Kielecczynny.

Na omawianym tu terenie wyróżnić możemy poważne zgrupowanie stanowisk zaliczanych do kultury łużyckiej (ryc. 1). Stanowiska te koncentrują się wyraźnie nad rzekami Nidą i Pilicą oraz nad ich mniejszymi dopływami. Osadnictwo ludności kultury łużyckiej najslabiej reprezentowane jest w południowo-zachodniej części rozpatrywanego tu terytorium. Dotyczy to szczególnie obszarów położonych nad górną Pilicą aż po Koniecpol i nad lewobrzeźnymi dopływami tej rzeki: Krztynią, Żebrówką i Białką. Stwierdzono tu dotąd jedynie występowanie zgrupowania stanowisk zaliczanych do kultury łużyckiej w okolicach Bonowic, pow. Włoszczowa, i raczej odosobnionego stanowiska tej kultury w Lelowie (st. 8), pow. Włoszczowa. Nie wydaje się, aby ten obraz został ukształtowany stanem badań. Podczas poszukiwań prowadzonych także w tym rejonie odkryto bowiem liczne stanowiska związane z epoką kamienia, zwłaszcza pracownie krzemieniarskie w okolicach Bonowic i dalej na zachód, już na skraju Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Natomiast w okolicach Lelowa, nad Białką, odkryto liczne stanowiska z okresu wpływów rzymskich i z wczesnego średniowiecza. Pozbawione stanowisk kultury łużyckiej są także położone bezpośrednio na wschód od Pilicy obszary nad górną Mierzawą i jej mniejszymi dopływami.

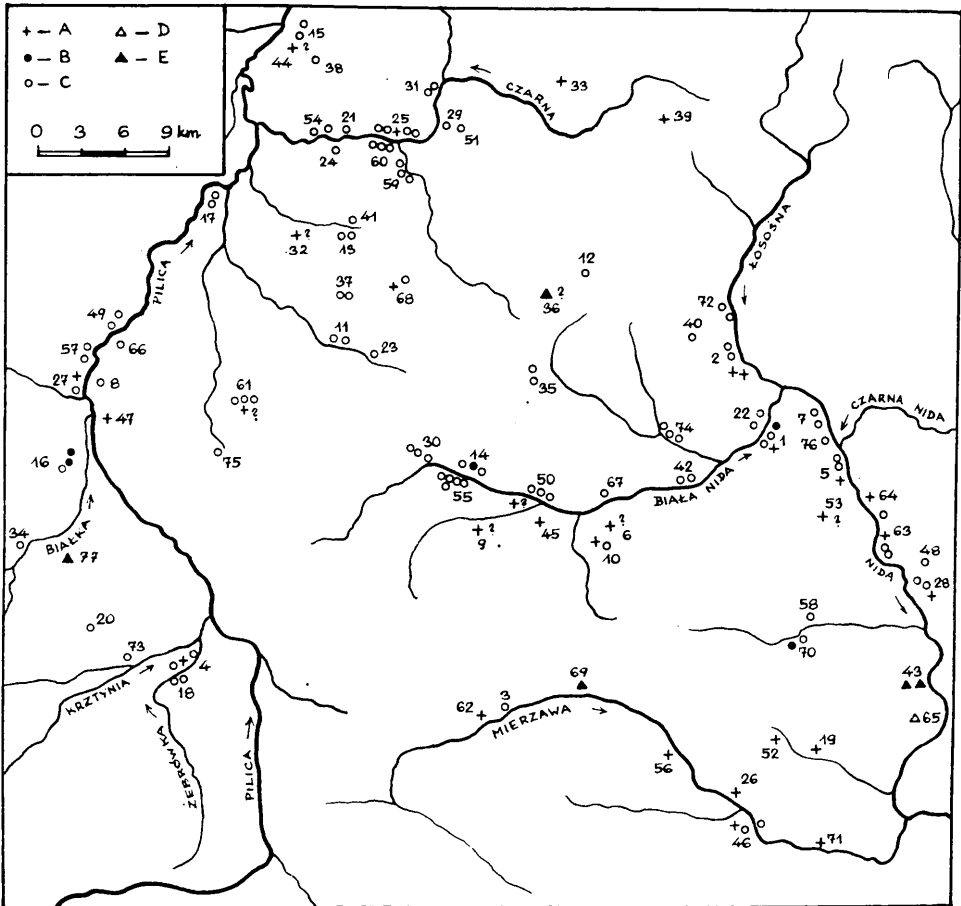
Strefa zasiedlona przez ludność kultury łużyckiej w dorzeczu Pilicy rozpoczyna się właściwie dopiero od okolic Koniecpola. Wysunięte bardziej na południe są stanowiska w Drochlinie, pow. Włoszczowa²⁷, położone na lewym brzegu doliny dolnej Białki, cmentarzysko w Niwie, pow. Włoszczowa²⁸, położone na prawym brzegu Pilicy oraz stanowiska z miejscowości Zwleczka, pow. Włoszczowa, i Secemina, pow. Włoszczowa, położone w górnym dorzeczu Zwleczy. Dalej w kierunku północnym i północno-zachodnim stanowiska kultury łużyckiej grupują się nad górną Jeżówką i Kurzelówką (prawobrzeżne dopływy Pilicy), a szczególnie na obu brzegach dolnego biegu Czarnej. Zwarte zgrupowanie stanowisk nad Czarną sięga aż do przełomu Czarnej poprzez Pasma Przedborsko-Małogoskie. W górnym dorzeczu Czarnej, po północno-wschodniej stronie tego pasma, znamy jeszcze dwa cmentarzyska: w Lasocinie, pow. Końskie²⁹, i w Łopusznie-Ludwikowie, pow. Kielce³⁰.

²⁷ Odkryte podczas badań prowadzonych przez PKZ, a następnie rozkopywane systematycznie przez P. Kaczanowskiego od 1968 roku. P. Kaczanowski *Drochlin district of Włoszczowa (A cemetery of the Roman period and a Lusatian habitation site). Recherches Archeologiques de 1968*, Kraków 1969, s. 20—22. Tenże *Drochlin district of Włoszczowa. (A cemetery from the Roman period and a settlement of the Lusatian culture). Recherches Archeologiques de 1969*, Kraków 1970, s. 40—41.

²⁸ Odkryte podczas badań prowadzonych przez PKZ. Dalsze badania w 1971 roku prowadzone przez K. Kaczanowskiego i M. Parczewskiego.

²⁹ Por. przypisy 5 i 21.

³⁰ J. Miśkiewicz *Materiały kultury łużyckiej...*, s. 336.

Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk kultury lużyckiej w południowo-zachodniej części województwa kieleckiego

A — cmentarzysko, B — osada, C — stanowisko rozpoznane powierzchniowo, zapewne osada, D — luźne znalezisko metalowe, E — skarb wyrobów metalowych. 1 — Bizorenda, pow. jędrzejowski, 2 — Bocheniec, pow. jędrzejowski, 3 — Boleścice, pow. jędrzejowski, 4 — Bonowice, pow. włoszczowski, 5 — Brzegi, pow. jędrzejowski, 6 — Caców, pow. jędrzejowski, 7 — Chojny, pow. jędrzejowski, 8 — Chrzastów, pow. włoszczowski, 9 — Chycza, pow. włoszczowski, 10 — Cierno, pow. jędrzejowski, 11 — Czarnca, pow. włoszczowski, 12 — Czostków, pow. włoszczowski, 13 — Danków Duży, pow. włoszczowski, 14 — Dąbie, pow. włoszczowski, 15 — Dobromierz, pow. włoszczowski, 16 — Drochlin, pow. włoszczowski, 17 — Gościćcin, pow. włoszczowski, 18 — Grabiec, pow. włoszczowski, 19 — Grudzyń, pow. jędrzejowski, 20 — Irządze, pow. włoszczowski, 21 — Jakubowice, pow. włoszczowski, 22 — Karsznice, pow. jędrzejowski, 23 — Kąty, pow. włoszczowski, 24 — Kluczewsko, pow. włoszczowski, 25 — Komorniki, pow. włoszczowski, 26 — Konary, pow. jędrzejowski, 27 — Koniecpól, pow. włoszczowski, 28 — Korytnica, pow. jędrzejowski, 29 — Kozia Wieś, pow. włoszczowski, 30 — Krasów, pow. włoszczowski, 31 — Krogulec, pow. włoszczowski, 32 — Kurzelów, pow. włoszczowski, 33 — Lasocin, pow. konecki, 34 — Lełów, pow. włoszczowski, 35 — Lipno, pow. jędrzejowski, 36 — Ludynia, pow. włoszczowski, 37 — Lachów, pow. włoszczowski, 38 — Łapczyzna Wola, pow. włoszczowski, 39 — Łopuszno-Ludwików, pow. kielecki, 40 — Małogoszcz, pow. jędrzejowski, 41 — Międzyzlesie, pow. włoszczowski, 42 — Mniszek, pow. jędrzejowski, 43 — Motkowice, pow. jędrzejowski, 44 — Mrowina, pow. włoszczowski, 45 — Nagłowice, pow. jędrzejowski, 46 — Niegostawice, pow. jędrzejowski,

Zapewne w okolicy obu tych cmentarzysk, na rozległym obniżeniu pomiędzy wzniesieniami zachodniej części Gór Świętokrzyskich, znajduje się całe zgrupowanie stanowisk kultury łużyckiej, które dotąd nie zostało jeszcze rozpoznane. Za takim przypuszczeniem, obok obecności tu dwóch znanych cmentarzysk, przemawia też konfiguracja terenu. Występują tu rozległe obniżenia łąkowe obrzeżone terenami piaszczystymi. Tereny takie były w sąsiednich okolicach bardzo chętnie zasiedlane przez ludność kultury łużyckiej.

Znacznie mniej stanowisk kultury łużyckiej odkryto dotąd w bezpośrednim sąsiedztwie Pilicy, na jej prawym brzegu. Sądzić można, że w pewnym stopniu zostało to spowodowane istnieniem dziś nad Pilicą rozległych kompleksów leśnych, które dochodzą do samej doliny zalewowej tej rzeki. Utrudniło to poważnie podczas badań poszukiwawczych odkrycie (zapewne i tutaj istniejących) stanowisk kultury łużyckiej. Na północ od ujścia Czarnej od Pilicy wykryto jeszcze zgrupowanie stanowisk kultury łużyckiej w okolicy Dobromierza, pow. Włoszczowa. Wydaje się, że dalej ku północy, w głąb powiatu koneckiego nasilenie osadnictwa ludności kultury łużyckiej wyraźnie słabnie³¹.

Ze skupieniem osadniczym, obejmującym tereny położone w dorzeczu górnej Pilicy, sąsiaduje od wschodu bezpośrednio duże zgrupowanie stanowisk kultury łużyckiej rozmieszczonych nad Białą Nidą i nad mniejszymi dopływami tej rzeki. W zasadzie trudno rozgraniczać od siebie skupienie nadpilickie od skupienia osadniczego wyróżnianego nad Białą Nidą. Tworzą one wyraźnie jedną całość. Stanowiska kultury łużyckiej nie wchodziły wprawdzie na obszary, którymi biegnie dział wód pomiędzy Nidą a Pilicą, ale strefa ta nie jest wcale duża i ma niekiedy szerokość zaledwie kilku kilometrów.

W obrębie dorzecza górnej Nidy stanowiska kultury łużyckiej grupują się wyraźnie na obu brzegach Białej Nidy oraz nad mniejszymi dopływami tej rzeki. Łączą się z nimi stanowiska położone na prawym brzegu dolnej Łosośnej, w okolicach Bocheńca i Zakrucza w powiecie jędrzejewskim oraz grupa stanowisk na prawym brzegu Nidy, w Brzegach, Chojnach i Żernikach w tymże powiecie. Odrębne zgrupowanie stanowisk wyróżnić natomiast możemy w południowo-wschodniej części omawianego regionu. Stanowiska te są rozmieszczone nad Mierzawą oraz w mniejszym stopniu nad małymi prawobrzeżnymi dopływami Nidy. Już w zasadzie poza obrębem omawianego regionu, ale niewątpli-

---

³¹ Badania powierzchniowe prowadzone przez PKZ w 1970 roku na terenie powiatu koneckiego.

---

47 — Niwa, pow. włoszczowski, 48 — Niziny, pow. jędrzejowski, 49 — Okołowice, pow. włoszczowski, 50 — Oksa, pow. jędrzejowski, 51 — Oleszno, pow. włoszczowski, 52 — Opatkowice Murowane, pow. jędrzejowski, 53 — Ossowa, pow. jędrzejowski, 54 — Pilczyca, pow. włoszczowski, 55 — Podlazię, pow. włoszczowski, 56 — Przyłęczek, pow. jędrzejowski, 57 — Radoszewnica, pow. włoszczowski, 58 — Rakówek, pow. jędrzejowski, 59 — Rudka, pow. włoszczowski, 60 — Rzewuszyce, pow. włoszczowski, 61 — Secemin, pow. włoszczowski, 62 — Sędziszów, pow. jędrzejowski, 63 — Sobków, pow. jędrzejowski, 64 — Sokołów, pow. jędrzejowski, 65 — Stawy, pow. jędrzejowski, 66 — Teresów, pow. włoszczowski, 67 — Tyniec, pow. włoszczowski, 68 — Włoszczowa, miasto pow., 69 — Wojciechowice, pow. jędrzejowski, 70 — Wolica, pow. jędrzejowski, 71 — Wrocieryż, pow. pińczowski, 72 — Zakrucze, pow. jędrzejowski, 73 — Zawada, pow. włoszczowski, 74 — Złotniki, pow. jędrzejowski, 75 — Zwleczka, pow. włoszczowski, 76 — Żerniki, pow. jędrzejowski, 77 — Biała Wielka, pow. włoszczowski

wie z nim powiązane, znajduje się zgrupowanie stanowisk kultury łużyckiej na lewym brzegu Nidy, w okolicach Sobkowa i Korytnicy w pow. jędrzejowskim.

Znaczna większość spośród stanowisk dotąd odkrytych to obiekty rozmieszczone na terasach wzniesionych ponad zalewowymi łąkami dolin rzecznych. Niektóre z nich zajmowały suche, najczęściej piaszczyste cyple, wysunięte w podmokle doliny zalewowe. Stanowiska te przeważnie dostarczyły ułamków naczyń rozrzuconych na powierzchni pól na przestrzeni kilkudziesięciu, a czasem nawet paruset metrów. Na podstawie rozmieszczenia tych stanowisk w terenie i rodzaju materiału zabytkowego, jakiego dostarczyły, sądzić można, że są to głównie pozostałości osad otwartych, rozsianych na suchych terasach nadrzecznych. Obiekty te mają bardzo podobny charakter, jak pozostałości osiedli ludności kultury łużyckiej znane z terenów położonych w dorzeczu Liswarty³². Zarówno nad Liswartą, jak też nad górną Pilicą i jej dopływami czy też nad górną Nidą osady kultury łużyckiej niejednokrotnie tworzą tak zwane strefy osadnicze na skraju teras wzniesionych ponad łąkowymi obszarami dolin rzecznych. Strefy takie składają się przeważnie z kilku stanowisk, położonych w bezpośrednim wzajemnym sąsiedztwie, na których niezbyt intensywnie występują ułamki ceramiki. Stanowiska te rozciągają się łańcuchowo nad rzeką czy nad potokiem na przestrzeni jednego, dwóch czy nawet czasem kilku kilometrów. Typowym przykładem mogą tu być zgrupowania stanowisk kultury łużyckiej odkryte na terenie Podłazia, pow. Włoszczowa, czy we wsi Oksa, pow. Jędrzejów, Komorniki, pow. Włoszczowa, czy też na terenie sąsiadujących ze sobą miejscowości Rudka i Rzewuszyce, pow. Włoszczowa.

Ze względu na wstępny dopiero stan rozpoznania omawianych tu stref osadniczych trudno stwierdzić, czy mamy tu do czynienia z pozostałościami poszczególnych osiedli złożonych z grup współczesnych sobie zabudowań, luźno rozrzuconych na wąskim pasie nadrzecznym na podobieństwo dzisiejszych przysiółków, czy też są to pozostałości całego szeregu małych osiedli, chronologią różniących się znacznie od siebie. Ułamkowo zachowany materiał ceramiczny pochodzący z tych obiektów nie pozwala na jakieś bardziej szczegółowe ustalenia chronologiczne.

Niestety osady kultury łużyckiej na omawianym terenie są dotąd w bardzo słabym stopniu przebadane. Jedyne systematyczne prace badawcze prowadzono dotąd w osadzie położonej na stanowisku 1 w Drochlinie, pow. Włoszczowa³³. Prace te jeszcze nie zostały zakończone i trudno w chwili obecnej szczegółowo omówić to stanowisko. Na liczne jamy czy paleniska natrafiono też w innych osadach (Bizorenda, pow. Jędrzejów, st. 4; Dąbie, pow. Włoszczowa, st. 3; Drochlin, pow. Włoszczowa, st. 3; Wolica, pow. Jędrzejów, st. 1). Wszystkie odkryte dotąd osady, zaliczane do kultury łużyckiej, to pozostałości osad otwartych. Nie znamy zupełnie jakiegokolwiek obiektu z omawianego terenu, który można by było zaliczyć do osad obronnych kultury łużyckiej.

Nieco lepiej niż osady rozpoznane są na omawianym terytorium cmentarzyska kultury łużyckiej. Dotyczy to zwłaszcza cmentarzysk z północnej części powiatu jędrzejowskiego. Systematyczne badania prowadzono dotąd na cmentarzy-

³² M. Gedl, B. Ginter, K. Godłowski *Pradzieje i wczesne średniowiecze...*, nr 37, s. 62.

³³ Por. przypis 27.

skaż w Nagłowicach³⁴ i w Bocheńcu³⁵, pow. Jędrzejów. Nieco informacji dostarczyły również badane amatorsko cmentarzysko w Brzegach³⁶ oraz kilka dalszych obiektów, także z terenu powiatu jędrzejowskiego, na których dokonywano przypadkowych odkryć. Cmentarzyska z zachodniej części omawianego obszaru, a więc z terenu powiatu włoszczowskiego, są dotąd zupełnie nie rozpoznane. Znamy je w zasadzie tylko z przypadkowych odkryć, które przyniosły pojedyncze groby ciałopalne.

Wiadomo już jednak, że ludność kultury łużyckiej w międzyrzeczu górnej Pilicy i górnej Nidy stosowała powszechnie ciałopalny obrządek pogrzebowy. Na cmentarzysku w Nagłowicach odkryto wprawdzie jeden obiekt (grób 24 z badań R. Rogozińskiej), który został uznany za grób szkieletowy³⁷, ale jak dotąd, jest to na omawianym terenie wypadek wyjątkowy. Na badanych cmentarzyskach zdecydowanie przeważały płaskie groby popielnicowe. W Bocheńcu³⁸ były to groby pozbawione jakichkolwiek konstrukcji kamiennych. Przeważnie w grobie znajdowała się tylko popielnica ze spalonymi kośćmi wewnątrz, nakryta misą odwróconą dnem do góry. Nader nielicznie reprezentowane były w grobach przystawki. W niektórych popielnicach wśród spalonych kości znajdowano drobne wyroby brązowe. Nieco inna sytuacja panowała na cmentarzysku w Nagłowicach³⁹. Tam pochówki popielnicowe przeważnie obstawione były kamieniami. Kamienie tworzyły dość regularne czworoboczne obstawy (ryc. 2. 3). W części cmentarzyska stwierdzono występowanie bruku kamiennego, znacznie zdekompletowanego, który nakrywał szereg grobów. Niektóre z grobów nakryte były odrębnymi nasypami kamiennymi, dziś nie wyróżniającymi się na powierzchni cmentarzyska. Poszczególne groby obok popielnicy wyposażone były w stosunkowo nieliczne przystawki. Liczne groby obstawione kamieniami i nakryte brukiem kamiennym stwierdził także ks. S. Skurczyński na cmentarzysku w Brzegach⁴⁰. Na cmentarzysku tym, także niezbyt licznie, reprezentowane były w grobach przystawki, a w popielnicach spotykano drobne ozdoby brązowe.

Groby ciałopalne popielnicowe odkrywano też na pozostałych znanych cmentarzyskach (Konary, Niegosławice, Opatkowice Murowane, Przyłęczek, Sędziszów, Sobków, Sokolów Górny w powiecie jędrzejowskim oraz Komorniki, Koniecpol, Kurzelów (?), Niwa w powiecie włoszczowskim).

Na cmentarzyskach w Nagłowicach i w Brzegach stwierdzono występowanie nielicznych pochówków ciałopalnych bezpopielnicowych obok popielnicowych. Występowały tu zarówno groby, w których znajdowały się spalone kości złożone wprost do ziemi w towarzystwie wyposażenia, jak też groby, być może podwójne, w których obok skupienia spalonych kości zalegających w ziemi ustawiona była popielnica, także ze spalonymi kośćmi wewnątrz⁴¹.

³⁴ Por. przypisy 16 i 19.

³⁵ J. Miśkiewicz *Materiały kultury łużyckiej...*, s. 328—330, tabl. I, 8, 9, 11—18; II, 1—14, 17.

³⁶ S. Skurczyński *Archeolog na probostwie*, s. 16—17.

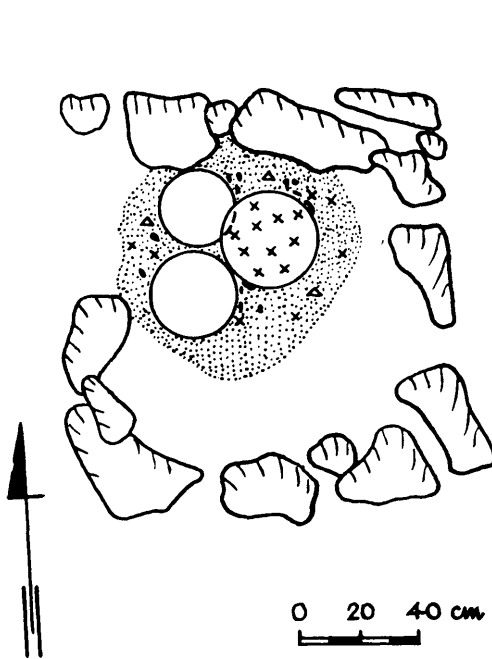
³⁷ R. Rogozińska *Cmentarzysko kultury łużyckiej...*, s. 104, 112.

³⁸ J. Miśkiewicz *Materiały kultury łużyckiej...*, s. 328—330.

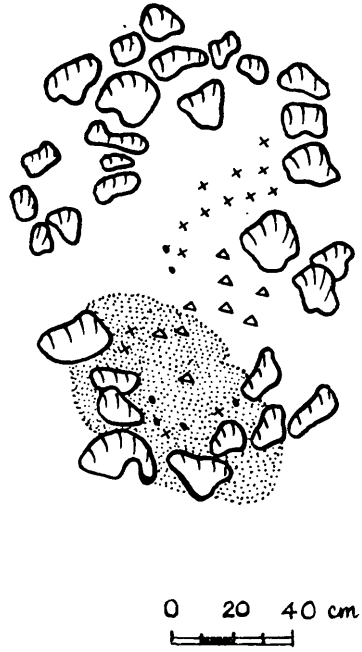
³⁹ Patrz przypisy 16 i 19.

⁴⁰ S. Skurczyński *Archeolog na probostwie*, s. 16—17.

⁴¹ S. Skurczyński *Archeolog na probostwie*, s. 16.

Ryc. 2. Nagłowice, pow. jędrzejowski, st. 1. Plan ciałopalnego popielnicowego grobu (nr 1) w obstawie kamiennej. Wedle R. Rogozińskiej

Ryc. 3. Nagłowice, pow. jędrzejowski, st. 1. Plan ciałopalnego bezpopielnicowego grobu (nr 2) w obstawie kamiennej. Wedle R. Rogozińskiej

Jak wspomniano już powyżej, wyjątkowy charakter ma jeden z obiektów odkrytych na cmentarzysku w Nagłowicach, uznawany za grób szkieletowy. Stwierdzono tu występowanie prostokątnej obstawy kamiennej o rozmiarach 120×200 cm. W obrębie obstawy zorientowanej wzdłuż osi wschód—zachód wyróżniono podłużne zaciemnienie o rozmiarach 60×170 cm. W zachodniej części zaciemnienia znajdowała się mała wazka i fragment większego naczynia. Znalaziono tam także ułamek kółka z drutu brązowego. Na tej podstawie R. Rogozińska sądzi, że w jamie grobowej złożone były pierwotnie nie spalone zwłoki zmarłego, ułożone głową na zachód⁴². Ze szkieletu nie zachowały się żadne ślady. Jest dosyć prawdopodobne, że mamy tu do czynienia faktycznie z odosobnionym grobem szkieletowym związanym z kulturą łużycką. Zastanawia jedynie orientacja tego grobu. Dosyć pospolicie występujące w obrębie grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej groby szkieletowe są z reguły zorientowane wzdłuż osi północ—południe⁴³. Natomiast omawiany tu grób szkieletowy z Nagłowic zorientowany był zupełnie odmiennie, bo wzdłuż osi wschód—zachód.

⁴² R. Rogozińska *Cmentarzysko kultury łużyckiej...*, s. 112.

⁴³ M. Gedl *Szkieletowy obrządek pogrzebowy w kulturze łużyckiej*, „Prace Archeologiczne”, t. VI, Kraków 1964, s. 82.

Zespół stanowisk z omawianego terenu uzupełniają jeszcze skarby wyrobów brązowych znane z Motkowic, pow. Jędrzejów⁴⁴, Wojciechowic, pow. Jędrzejów⁴⁵, Białej, pow. Włoszczowa⁴⁶, oraz luźne znalezisko bransolety brązowej ze Stawów, pow. Jędrzejów⁴⁷. Nie jest całkiem wyjaśniona sprawa skarbu brązowego, który miał być znaleziony w Ludyni, pow. Włoszczowa⁴⁸.

Ogromna większość stanowisk zaliczanych do kultury łużyckiej znana jest, jak dotąd, ze znalezionych na powierzchni drobnych ułamków ceramicznych. Sytuacja ta bardzo utrudnia poprawne datowanie tych obiektów. Nieliczne tylko stanowiska dostarczyły materiałów, które z większym prawdopodobieństwem można zaliczyć do jednego z okresów epoki brązu lub wczesnej epoki żelaza. Zdecydowanie pod tym względem najlepiej przedstawiają się skarby i na dalszym planie materiały z cmentarzysk. Jednak nawet w odniesieniu do badanych systematycznie cmentarzysk w Bocheńcu i Nagłowicach chronologia nie została w sposób całkowicie pewny ustalona. Na przeszkodzie stanął tu brak dobrych datowników w zbadanych zespołach grobowych, zarówno jeżeli chodzi o wyroby metalowe, jak i formy ceramiczne.

J. Miśkiewicz wyróżnił trzy zasadnicze fazy w rozwoju kultury łużyckiej w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły⁴⁹. Fazę I datuje on na III i IV okres epoki brązu, fazę II na V okres epoki brązu i na okres halsztacki C, a fazę III na okres halsztacki D i na początki okresu lateńskiego. Układ proponowany przez J. Miśkiewicza wydaje się w zasadzie słuszny na obecnym etapie rozpoznania kultury łużyckiej na omawianym terenie. Stan bazy źródłowej nie pozwala chwilowo na przeprowadzenie koniecznych uściśleń. Wydaje się tu najbardziej istotnym wprowadzenie rozgraniczenia pomiędzy stanowiskami pochodzącymi z III i z IV okresu epoki brązu. J. Miśkiewicz do swej pierwszej fazy zaliczał zaledwie dwa stanowiska (ryc. 4) z omawianego regionu⁵⁰ (Motkowice, pow. Jędrzejów, i Mrowina, pow. Włoszczowa) oraz niektóre groby z cmentarzyska w Lasocinie, pow. Końskie, i niektóre materiały z cmentarzyska w Łopusznie-Ludwikowie, pow. Kielce. Obecnie dodać możemy jeszcze trzy dalsze stanowiska (Bizorenda, pow. Jędrzejów, st. 1; Grabiec, pow. Włoszczowa, st. 1, i Międzylesie, pow. Włoszczowa, st. 2), na których znaleziono ułamki ceramiki przypominające nieco ceramikę grupy konstantynowskiej czy wczesnej fazy kultury łużyckiej z dorzecza Liswarty.

⁴⁴ J. Kostrzewski *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, „Przegląd Archeologiczny”, t. XV, Wrocław 1964, s. 51 (tam dawniejsza literatura), ryc. 51 i 52 na s. 50.

⁴⁵ Z. Podkowińska *Miecze brązowe z Wojciechowic w pow. jędrzejowskim, w woj. kieleckim*, „Światowit”, t. XV, 1933, s. 116—168, tabl. I. J. Kostrzewski *Skarby i luźne znaleziska...*, s. 78 (tam dawniejsza literatura), ryc. 104 na s. 79.

⁴⁶ W. Błaszczuk *Skarb halsztacki z Białej Wielkiej w powiecie włoszczowskim*, „Rocznik Muzeum w Częstochowie”, t. II, Częstochowa 1966, s. 263—268.

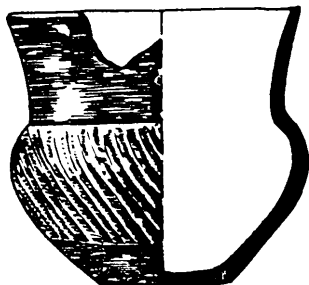
⁴⁷ J. Miśkiewicz *Materiały kultury łużyckiej...*, s. 341, tabl. IX, 13.

⁴⁸ A. Żaki *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*, „Roczniki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie”, Dział F, t. III, Lublin 1950, s. 186.

⁴⁹ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, s. 165.

⁵⁰ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, ryc. 33 na s. 164.

0 4 8 cm

Ryc. 4. Mrowina, pow. włoszczowski. Naczynie wczesnej fazy kultury łużyckiej. Wedle J. Miśkiewicza

Ogromna większość stanowisk z omawianego tu terenu pochodzi zapewne z II fazy, czyli ze schyłku epoki brązu lub z okresu halsztackiego C. Należy do tego okresu większość znanych cmentarzysk⁵¹. Jest to niewątpliwie okres największego rozwoju kultury łużyckiej w południowo-zachodniej części województwa kieleckiego (ryc. 5 i 6). Do III fazy J. Miśkiewicz zaliczał tu zaledwie niektóre materiały z cmentarzysk w Brzegach i Nagłowicach⁵². Wydaje się, że na tę fazę można datować prócz wymienionych wyżej obu cmentarzysk jeszcze kilkanaście dalszych stanowisk (Bizorenda, pow. Jędrzejów, st. 2; Chojny, pow. Jędrzejów, st. 1; Chycza, pow. Włoszczowa, st. 3; Czostków, pow. Włoszczowa, st. 1; Danków Duży, pow. Włoszczowa, st. 2 i 3; Kąty, pow. Włoszczowa, st. 2; Komorniki, pow. Włoszczowa, st. 6; Koniecpol, pow. Włoszczowa, st. 5; Oleszno, pow. Włoszczowa, st. 3; Pilczyca, pow. Włoszczowa, st. 6; Przyłęczek, pow. Jędrzejów, st. 1, i Rudka, pow. Włoszczowa, st. 1 i 3). Poprawne zaliczenie poszczególnych stanowisk do schyłkowej fazy kultury łużyckiej utrudnione jest przez znaczne nieraz podobieństwo w materiale ceramicznym pomiędzy schyłkową fazą kultury łużyckiej a tak zwaną kulturą grobów kloszowych. Niejednokrotnie nie można ściśle ustalić na podstawie ułamkowo zachowanego materiału ceramicznego, do której z wymienionych tu kultur należy dane stanowisko zaliczyć.

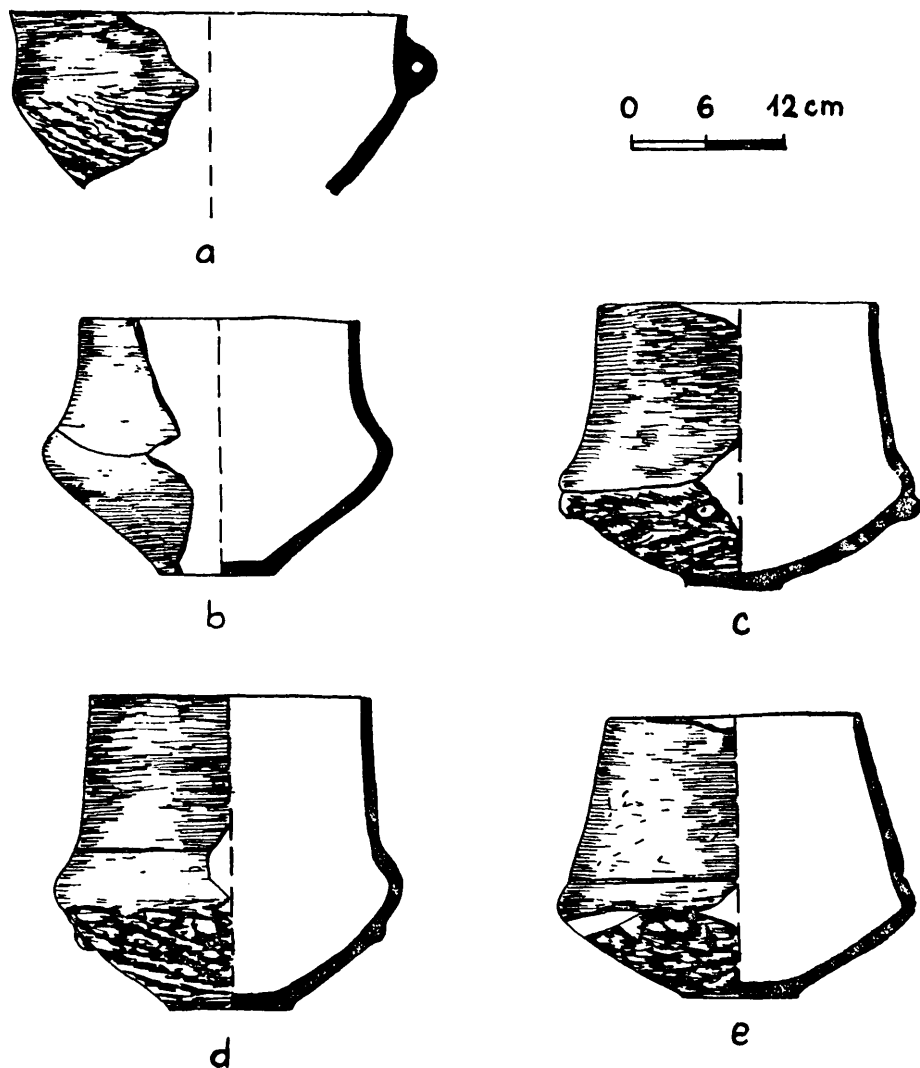
J. Miśkiewicz bardzo słusznie włączył stanowiska kultury łużyckiej w południowo-zachodniej części województwa kieleckiego do grupy górnośląsko-małopolskiej⁵³. Przyznać jednak należy, że lepiej rozpoznane stanowiska z omawianego tu regionu różnią się od zachodnich podgrup grupy górnośląsko-małopolskiej, zarówno od kępińskiej, jak i od częstochowsko-gliwickiej. Odmiennie w pewnym stopniu przedstawiają się także stanowiska podgrupy krakowskiej. Wydaje się, że na terenach rozciągających się pomiędzy górną Pilicą a górną Nidą mamy do czynienia z częścią jeszcze jednej lokalnej odmiany w obrębie grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej. J. Miśkiewicz zwracał uwagę na to, że cmentarzyska z powiatu jędrzejowskiego są bardzo podobne do położonych nieco dalej na wschód i północ stanowisk⁵⁴, do których należy zwłaszcza

⁵¹ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, ryc. 34 na s. 165.

⁵² J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, ryc. 35 na s. 167.

⁵³ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, s. 185—189.

⁵⁴ J. Miśkiewicz *Kultura łużycka...*, s. 160—161.

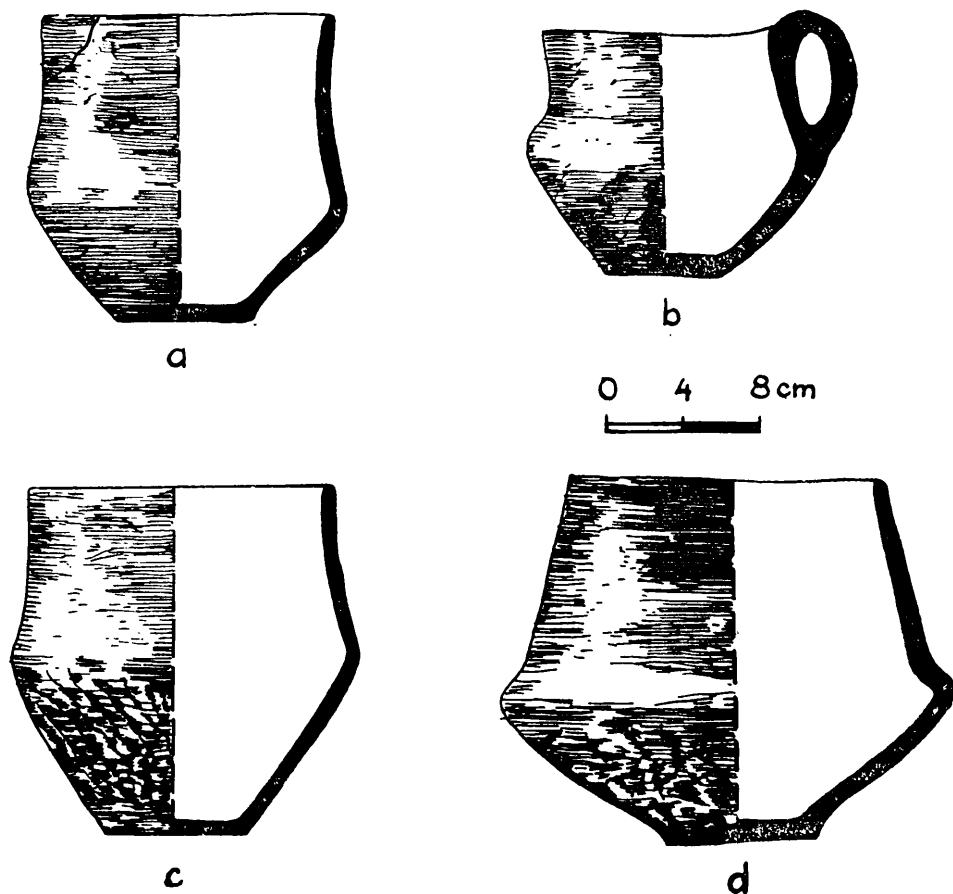

Ryc. 5. Bocheniec, pow. jędrzejowski. Ceramika z cmentarzyska. Wedle J. Miśkiewicza

duże cmentarzysko w Nidzie, pow. Kielce, a także cmentarzysko w Myśliborzu, pow. Opoczno.

Wyróżnioną tu jeszcze jedną odmianę lokalną górnośląsko-małopolskiej grupy kultury łużyckiej nazwać można podgrupą kielecką⁵⁵. Podgrupę tę lokalizować należy na terenie położonym w górnym dorzeczu Nidy oraz w górnym

⁵⁵ M. Gedl *Zróżnicowanie terytorialne kultury łużyckiej w południowej Polsce* [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, t. II, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 389.

Ryc. 6. Bocheniec, pow. jędrzejowski. Ceramika z cmentarzyska. Wedle J. Miśkiewicza

i, być może, środkowym dorzeczu Pilicy. Podgrupa ta zajmuje więc południowo-zachodnią część województwa kieleckiego, położoną na północnym przedpolu Wyżyny Miechowskiej. Sięga ona niewątpliwie dalej na zachód, na lewy brzeg Pilicy, i obejmuje południowo-wschodnią część województwa łódzkiego, sięgając do dorzecza Warty. Wydaje się, że z tą właśnie podgrupą należy też wiązać duże cmentarzysko w Jamnie, pow. Częstochowa⁵⁶.

Podgrupa kielecka uformowała się na terenie zajmowanym w II okresie epoki brązu przez kulturę trzcinięką. Najstarsza faza tej podgrupy reprezentowana jest przez materiały zbliżone do typowych dla grupy konstantynowskiej. Przykład może tu stanowić naczynie z Mrowina, pow. Włoszczowa. Wydaje się, że na ten teren nie dotarły już wpływy ze strony kultury przedłużyckiej, dobrze jeszcze czytelne w przyległym od zachodu dorzeczu Liswarty.

Dwie zachodnie podgrupy zaliczane do grupy górnośląsko-małopolskiej ufor-

⁵⁶ J. Prokopowicz *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Jamnie, pow. Częstochowa*, „Materiały Archeologiczne”, t. II, Kraków 1960, s. 147—177. Też *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Jamnie, pow. Częstochowa (materiały z badań w latach 1960—1961)*, „Materiały Archeologiczne”, t. IV, 1963, s. 225—256.

mowały się w zasadzie na podłożu kultury przedłużyckiej, a podgrupa krakowska znalazła się w III okresie epoki brązu pod silnym wpływem ze strony śląskiej grupy kultury łużyckiej. Najbardziej izolowana od wpływów zachodnich podgrupa kielecka wykazuje nieco odmienny rytm rozwojowy w obrębie grupy górnośląsko-małopolskiej.

Szczególnie silny rozwój podgrupy kieleckiej nastąpił w ciągu V okresu epoki brązu i trwał następnie przez okres halsztacki C. Jest to zgodne z obserwacjami poczynionymi co do innych lokalnych podgrup w obrębie grupy górnośląsko-małopolskiej, gdzie także po okresie kształtowania się w ciągu III i być może IV okresu epoki brązu nastąpił szczególnie silny rozwój właśnie w V okresie tej epoki. Wtedy to omawiana grupa uzyskała swój specyficzny charakter. Wydaje się, że wyróżniona tu podgrupa kielecka charakteryzuje się znacznym konserwatyzmem w obrębie grupy górnośląsko-małopolskiej. Na teren podgrupy kieleckiej nie dotarły w ciągu okresu halsztackiego C wpływy ze strony stylu halsztackiego. Nie dotarły też w sposób bardziej masowy nowe zdobycze techniczne, zwłaszcza nie rozpowszechniło się szybko użytkowanie nowego metalu — żelaza, którego znajomość rozszerzała się w zachodniej połaci kultury łużyckiej. W okresie halsztackim C ludność podgrupy kieleckiej kontynuowała tradycyjnie styl schyłkowego okresu epoki brązu, podobnie zresztą, jak to ma miejsce i w obrębie pozostałych podgrup lokalnych grupy górnośląsko-małopolskiej.

Na skutek tego wręcz uniemożliwione jest wyraźne rozgraniczenie od siebie materiałów z V okresu epoki brązu i okresu halsztackiego C. Rozwój omawianej podgrupy trwa dalej w ciągu okresu halsztackiego D i, być może, w początkach okresu lateńskiego. Zupełnie nie została dotąd wyjaśniona sprawa przejścia podgrupy kieleckiej w kulturę grobów podkloszowych, którą wyróżniamy na terenie Kielecczyny we wczesnym i środkowym okresie lateńskim. Na uwagę zasługuje duże podobieństwo materiału ceramicznego schyłkowej fazy kultury łużyckiej na omawianym terenie oraz kultury grobów podkloszowych. Utrudnia to w poważnym stopniu ewentualne rozróżnienie stanowisk obu kultur i bardziej precyzyjne rozdzielenie materiałów z okresu halsztackiego D od materiałów pochodzących już z okresu lateńskiego. Z podobnym zjawiskiem mamy też do czynienia we wschodniej części ziemi częstochowskiej⁵⁷, gdzie zespoły zaliczane do schyłkowej fazy kultury łużyckiej i datowane już raczej na wczesny okres lateński upodobniają się bardzo do grobów typowych w zasadzie dla kultury grobów podkloszowych.

Marek Gede

⁵⁷ Cmentarzyska w Małusach Wielkich i Kuśmierkach w powiecie częstochowskim. K. Salewicz *Cmentarzysko ciałopalne w Małusach Wielkich*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XV, 1938, s. 149—157, tabl. I i II. Tenże *Cmentarzysko łużyckie w Małusach Wielkich i zagadnienie związków kultury łużyckiej z tzw. „kulturą grobów kloszowych”*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XVI, 1939—1948, s. 53—75, tabl. I i II. M. Cabalska *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Kuśmierkach w powiecie częstochowskim a zagadnienie początków i rozpowszechnienia się zwyczaju palenia zmarłych*, „Przegląd Archeologiczny”, t. XVIII, 1968, s. 122—150.

ЗАМЕТКИ О ЛУЖИЦКОЙ КУЛЬТУРЕ В ЮГО-ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ КЕЛЕЦКОГО ВОЕВОДСТВА

В среднюю и позднюю эпоху бронзы и в раннюю эпоху железа на территории Келецкого воеводства развивалась лужицкая культура. До недавнего времени Келецкое воеводство принадлежало к малоизученным регионам, подвергшимся в прошлом влиянию этой культуры. В последние годы в юго-западной части Келецкого воеводства (в Енджеувском и Влощёвском повятах) проводились исследования, принесшие открытие ряда новых стоянок, в том числе и многих объектов лужицкой культуры. Стоянки лужицкой культуры в юго-западной части Келецкого воеводства расположены вдоль рек Нида и Пилица, а также вдоль их протоков (рис. 1). Здесь были обнаружены остатки многих поселений, могильники, а также несколько кладов и отдельные находки изделий из бронзы. Стоянки относятся к местной келецкой подгруппе, входящей, наряду с тремя другими подгруппами (ченстоховско-гливицкой, кемпиньской и краковской), в состав крупной горносилезско-малопольской группы лужицкой культуры.

Келецкая подгруппа сформировалась вероятно в третий период эпохи бронзы на базе тшцинецкой культуры. Особо сильный рост этой подгруппы имел место в пятый период эпохи бронзы и в период Галльштатт-С. Данная подгруппа продолжала существовать в период Галльштатт-D и в начале латенского периода преобразовалась в культуру подколпачных захоронений. В развитии келецкой подгруппы выделяются три основные фазы: ранняя (III и IV периоды эпохи бронзы), средняя (V период эпохи бронзы и период Галльштатт-С) и поздняя (период Галльштатт-D и начало латенского периода). На территории келецкой подгруппы обнаружены исключительно открытые поселения, расположенные на сухих террасах речных берегов и на мысах, окруженных заболоченными лугами. Встречаются почти исключительно могильники трупосожжения, большей частью с урновыми захоронениями. Могильники трупосожжения с безурновыми захоронениями редки; исключение составляет единичное скелетное захоронение в деревне Нагловице Енджеувского повята. В некоторых могильниках захоронения имели каменные ограды и были прикрыты каменными настилами или насыпями.

REMARKS ON THE LUSATIAN CULTURE IN THE SOUTH-WESTERN PART OF THE KIELCE PROVINCE

Throughout the Middle and Late Bronze Age and in the Early Iron Age the Kielce province was within the impact of the Lusatian culture. Until recently, it belonged to inadequately investigated regions that had been occupied by this culture. Recently, in the south-western part of the Kielce province (the Jędrzejów and Włoszczowa districts) systematic research works have been carried out, resulting in the discovery of many new archaeological sites, including numerous finds of the Lusatian culture.

The Lusatian culture sites in the south-western part of the Kielce province are concentrated along the rivers Nida and Pilica and their smaller tributaries (Fig. 1). Numerous remains of settlements and cemeteries as well as a few treasures and

loose bronze finds have been unearthed. These sites belong to the local Kielce subgroup which together with three others (the Częstochowa-Gliwice, Kępno and Cracow subgroups) is incorporated into a large Upper-Silesia-Little Poland group of the Lusatian culture.

The Kielce subgroup very likely evolved in the Bronze Age III on the basis of the Trzciniec culture. Its marked development fell to the Bronze Age V and Hallstatt Period C. The subgroup lasted through the Hallstatt D and at the beginning of the La Tène it was transformed into the bell-grave culture. Three basic phases can be distinguished during the development of the Kielce subgroup: older (Bronze Age III and IV), middle (Bronze Age V and Hallstatt C) and late (Hallstatt D and the beginning of the La Tène period).

In the area occupied by the Kielce subgroup only open settlements situated on dry river terraces and on strips of land cutting into wet meadows have been recorded. In cemeteries there occur almost exclusively cremated burials, in most cases with cinerary urns. Cremations without urns are rare, and a single inhumation found at village Nagłowice, the Jędrzejów district, is an exception. In some cemeteries, graves were enclosed with stones and covered by stone pavements or stone heaps.